

**ภาวะหนี้นอกระบบ: กรณีศึกษาหนี้นอกระบบของประชาชน
ในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น***
**THE INFORMAL DEBT SITUATION: A CASE STUDY OF PHRA YUEN
AND MANCHAKHIRI DISTRICT KHONKAEN PROVINCE**

ประสิทธิ์ นาใจดี

Prasit Najaidee

มหาวิทยาลัยขอนแก่น

KhonKaen University, Thailand

E-mail: prasitna305@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาสาเหตุและมูลเหตุในการตัดสินใจในการเป็นหนี้นอกระบบ 2) ศึกษาผลกระทบของหนี้นอกระบบและ 3) เสนอแนะแนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ที่เป็นหนี้นอกระบบจำนวน 20 คน จากการศึกษาพบว่า ผู้ที่เป็นหนี้ส่วนใหญ่เป็นทั้งหนี้ในระบบและหนี้นอกระบบ ประกอบอาชีพเกษตรกร ไม่มีเงินออมไว้สำหรับการใช้จ่ายกรณีฉุกเฉิน ประกอบกับอุปนิสัยส่วนบุคคลที่ยึดติดค่านิยม วัตถุนิยม และเทคโนโลยีที่ทันสมัย เมื่อค่าใช้จ่ายที่จำเป็นเกิดขึ้นทำให้ครอบครัวที่ไม่สามารถเข้าถึงสถาบันการเงินและแหล่งเงินกู้ในระบบได้จึงต้องอาศัยแหล่งเงินกู้นอกระบบ ทำให้เกิดความไม่ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากการทวงหนี้ของเจ้าหนี้นอกระบบ หากจะแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบควรเริ่มที่ตัวบุคคลและครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมค่าใช้จ่ายให้เหมาะสม ลดการใช้สิ่งของฟุ่มเฟือย และใช้ชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ภาครัฐควรมีนโยบายสาธารณะที่ชัดเจนจรรยาบรรณแห่งการเป็นหนี้นอกระบบ รวมทั้งกระทรวงการคลังและสถาบันการเงินมาให้ความรู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การกู้ยืมในระบบอย่างชัดเจนเพื่อให้ประชาชนหรือลูกหนี้กู้ยืมเงินอย่างปลอดภัยเสมอภาคและเป็นธรรมมากยิ่งขึ้นหน่วยงานภาครัฐมาให้ความรู้ด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหนี้นอกระบบกับภาคประชาชนในระดับชุมชน ท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนทั่วไปมีความรู้ความเข้าใจในข้อกฎหมาย เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนถูกหลอกล่อยักยอกทรัพย์สินและถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้นอกระบบ ประชาชนในชุมชนรู้สึกปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

คำสำคัญ: หนี้นอกระบบ, ผลกระทบของหนี้นอกระบบ, สาเหตุการเป็นหนี้นอกระบบ

* Received 30 May 2020; Revised 5 September 2020; Accepted 13 September 2020

Abstract

The objectives of the study were to 1) examine the factor of the decision making on informal loans causes 2) understand the impacts of informal loans 3) provide information to government agencies to resolve the problems. This research was a qualitative research approach to data collection from in-depth interviews with 20 key informants. The finding shows that the majority of the farm debtors didn't have balance for emergency savings. More than the individual and household as the values materialist and modern technology. When expending occurred, families could not access financial services as formal loan sources they had to depending on informal loan shark. Causes of the insecurity life and property from informal debt collection and informal creditors, if solving these problems should start with individuals and households as following. spending money habits wisely. reduce luxury items and brand uses. daily live based on Sufficiency Economy. Government should abolish a public policy cycle, beginning with the causes of informal debt. As financial institutions under the supervision of the Ministry of Finance to advice clearly the loans funds system and for safely debtors, providing that legal associated with informal debt into the public at the local community level to be better understanding, to prevent deception, confiscation, and exploitation by informal creditors , making people feel safe life and property.

Keywords: The Informal Debt, Impacts of Informal Debt, Policies of Informal Debt Situation

บทนำ

หนี้นอกระบบเป็นปัญหาสำคัญที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทั้งในด้านปริมาณและความรุนแรงของปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนและความสงบสุขของสังคมปัญหาหนี้นอกระบบของประชาชนมีอยู่ทั่วประเทศ กลายเป็นปัญหาสังคมที่ผ่านมารัฐบาลและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้เร่งหามาตรการช่วยเหลือประชาชนที่เป็นหนี้นอกระบบแต่ปัญหาดังกล่าวไม่มีท่าทีจะลดลงหรือหมดไปจากสังคมประชาชนจำนวนมากยังขาดโอกาสในการเข้าถึงแหล่งเงินทุนจึงหันหน้าเข้าสู่วงจรหนี้นอกระบบซึ่งเจ้าหนี้ได้อาศัยฐานะทางสังคมและเศรษฐกิจที่สูงกว่าเอารัดเอาเปรียบด้วยวิธีการต่าง ๆ (สาริษฐ์ โพธิ์ศรี และคณะ, 2559) ผลสำรวจของศูนย์พยากรณ์เศรษฐกิจและธุรกิจที่สะท้อนปัญหาหนี้สินภาคครัวเรือนและหนี้สินนอกระบบด้านปริมาณหนี้ครัวเรือนและหนี้นอกระบบมีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องมีแนวโน้ม

เพิ่มสูงขึ้น จากสถานะเงินเฟ้อที่สูงขึ้นทำให้ตัวเลขของการกู้เงินนอกระบบสูงสุดในรอบ 10 ปี และมีปริมาณเงินกู้ยืมนอกระบบสูงถึง 64,460 บาทต่อครัวเรือน หากพิจารณาจากสัดส่วนการเป็นหนี้สินทั้งหมดแล้วมีความเชื่อมโยงกันเมื่อศึกษาเป็นรายปีพบว่าในปี 2561 ประชาชนเป็นหนี้นอกระบบคิดเป็นร้อยละ 35.3 ของหนี้สินทั้งหมด (ศิริวรรณ มนอัคระผดุง, 2562)

ข้อมูลจากศูนย์พยากรณ์เศรษฐกิจและธุรกิจ มหาวิทยาลัยหอการค้าไทย ปี 2560 พบว่า คนไทยใน 10 ล้านครัวเรือนมีหนี้สินถึง 91% เป็นหนี้ในระบบประมาณ 1.5 แสนบาท/ครัวเรือน อีกร้อยละ 4.9 เป็นหนี้นอกระบบประมาณ 3,346 บาท/ครัวเรือน บางราย เป็นหนี้นอกระบบสูงกว่า 3.8 หมื่นบาท/คน และอีกร้อยละ 3.7 เป็นหนี้ทั้งในระบบและนอกระบบ กลุ่มอาชีพเกษตรกร ผู้ประกอบการธุรกิจ แรงงาน เป็นกลุ่มคนที่มีหนี้มากที่สุด สิ่งที่น่าตกใจคือ ร้อยละ 79 นอกจากนั้นยังพบว่าคนกู้เงินนอกระบบ ร้อยละ 27 มีปัญหาเรื่องการชำระหนี้ คืบ สาเหตุมาจากสัญญาที่ไม่เป็นธรรม ดอกเบี้ยแพง และถูกฟ้องร้องดำเนินคดีไปจนถึงขั้นข่มขู่ คุกคาม ใช้ความรุนแรงในการทวงถามหนี้ (สุชุม เฉลยทรัพย์, 2561) ปัญหาหนี้นอกระบบทวีความรุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ ในปัจจุบันและกลายเป็นปัญหาที่กระทบทั้งด้านสังคม การเมือง และเศรษฐกิจ ดังนั้นทั้งภาครัฐและเอกชนต่างพยายามหาทางแก้ไขและช่วยเหลือประชาชนที่เป็นหนี้นอกระบบ แต่ปัญหาดังกล่าวก็ไม่มีท่าทีที่จะหมดหรือลดน้อยลงไปจากสังคมไทยแต่อย่างใด ยิ่งในปัจจุบันทุกครอบครัวต่างพยายามแสวงหาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อนำมาใช้ในชีวิตประจำวันจนเกิดเป็นค่านิยมในการแข่งขันกันในด้านวัตถุต่าง ๆ เช่น รถยนต์ รถจักรยานยนต์ รถแทรกเตอร์ เป็นต้น (กฤตกร จินดาวัฒน์, 2559) ผู้ที่ลงทะเบียนโครงการสวัสดิการแห่งรัฐ ปี พ.ศ. 2560 พบว่า ผู้มีรายได้น้อยเป็นหนี้ในประเทศไทย เมื่อจำแนกเป็นรายภาคจากจำนวนผู้ลงทะเบียน กว่า 1,200,000 คน พบว่าประชากรที่อยู่ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหนี้นอกระบบกว่า 550,000 คน หรือคิดเป็นร้อยละ 44.11 (สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง, 2560)

สำนักงานสถิติแห่งชาติในปี 2558 ตรวจสอบสถานะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนพบว่า จังหวัดขอนแก่น มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 319,656 ครัวเรือน มีครัวเรือนร้อยละ 71.4 ที่เป็นหนี้สิน โดยมีหนี้สินเฉลี่ย 62,493 บาทต่อครัวเรือน (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2562) และมีผู้ลงทะเบียนผู้มีรายได้น้อย 452,065 คน (ขอนแก่นนิวส์, 2560) อำเภอพระยืน จังหวัดขอนแก่น มีจำนวนประชากร 34,647 คน จำนวนครัวเรือน 9,747 ครัวเรือน ส่วนอำเภอภูผาเจ็ดริ้ว จังหวัดขอนแก่น มีจำนวนประชากร 71,738 คน จำนวนครัวเรือน 20,946 ครัวเรือน (กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น, 2559) ประชาชนทั้งสองอำเภอประกอบอาชีพเกษตรกรรม มีพืชเศรษฐกิจ เช่น ข้าว อ้อย มันสำปะหลังอื่น ๆ และทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมหรือเข้ามาทำงานในสถานบริการ/ห้างร้านต่าง ๆ ที่ตั้งอยู่ในตัวเมือง และผู้มีรายได้น้อยที่ลงทะเบียนเข้ารับสวัสดิการแห่งรัฐ อำเภอพระยืน มีจำนวน 1,245 คน อำเภอภูผาเจ็ดริ้ว มีจำนวน 9,070 คน (คลังจังหวัดขอนแก่น, 2562)

จากการศึกษาข้อมูลสถิติคดีที่เกี่ยวข้องกับหนี้นอกระบบทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น คดีชู้กรรโชก ทำร้ายร่างกาย ประทุษร้ายต่อทรัพย์ ลักขโมย ความรุนแรงในครอบครัว อันเนื่องมาจากการเป็นหนี้นอกระบบในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี ผู้วิจัยพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ได้พบเห็นการกระทำความผิดในชุมชนรอบข้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรอบปีที่ผ่านมา มีแนวโน้มสูงขึ้นมาก ดังจะเห็นได้จากจำนวนคดีตาม พ.ร.บ. ห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราทั่วประเทศ ปี พ.ศ. 2561 - 2562 จำนวน 5,801 คดี และในส่วนของอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรีมีจำนวนถึง 20 คดี (สถานีตำรวจภูธรอำเภอพระยืน, 2562); (สถานีตำรวจภูธรอำเภอมัญจาคีรี, 2562) ทำให้ผู้วิจัยสนใจที่จะศึกษาถึงมูลเหตุในการเป็นหนี้นอกระบบ เพื่อวิเคราะห์ให้ทราบถึงองค์ประกอบหรือปัจจัยที่ทำให้ประชาชนในพื้นที่ตกเป็นลูกหนี้นอกระบบ เสนอเป็นแนวทางให้แก่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อลดโอกาสในการตกเป็นลูกหนี้นอกระบบในพื้นที่ อันจะช่วยลดคดีความและช่วยป้องกันเหตุการณ์ที่เป็นความรุนแรงอันสืบเนื่องมาจากการเป็นหนี้นอกระบบของประชาชนในพื้นที่ ซึ่งจะมีส่วนช่วยทำให้สังคมสงบสุขได้อีกทางหนึ่ง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาหาสาเหตุและมูลเหตุในการตัดสินใจในการเป็นหนี้นอกระบบ
2. เพื่อศึกษาถึงผลกระทบของการเป็นหนี้นอกระบบ
3. เพื่อเสนอแนะแนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบ

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่องภาวะหนี้นอกระบบ กรณีศึกษาหนี้นอกระบบของประชาชน อำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น มุ่งเน้นศึกษาถึงสาเหตุการก่อหนี้นอกระบบ ผลกระทบและแนวทางการแก้ไข ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์เชิงลึกโดยใช้การสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยคัดเลือกจากบัญชีรายชื่อของบุคคลที่ลงทะเบียนร้องทุกข์ไว้ที่ศูนย์ดำรงธรรม จังหวัดขอนแก่นในการสัมภาษณ์ประชากรที่ใช้ในการศึกษาตามกรอบการศึกษา และเจ้าหน้าที่จากศูนย์ดำรงธรรม จังหวัดขอนแก่นที่รับผิดชอบผู้ร้องทุกข์จากปัญหาหนี้นอกระบบ เพื่อที่จะได้ทราบถึงสาเหตุที่ทำให้ประชาชนในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่นเป็นลูกหนี้นอกระบบ และทราบถึงผลกระทบ รวมทั้งเพื่อทราบแนวทางที่จะทำให้ประชาชนกลุ่มนี้หลุดพ้นจากการเป็นหนี้นอกระบบ

ประชากรที่ศึกษา

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ ใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจงจากผู้ที่เป็นลูกหนี้นอกระบบระยะเวลา 1 ปีขึ้นไปโดยคัดเลือกจากผู้ลงทะเบียนร้องทุกข์ไว้ที่ศูนย์ดำรงธรรมในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี โดยคัดเลือกจากบัญชีรายชื่อมาอำเภอละ 10 ตัวอย่าง

แบ่งออกเป็นประชาชนในอำเภอพระยืน จำนวน 10 คน อำเภอมัญจาคีรี จำนวน 10 คน และเจ้าหน้าที่จากศูนย์ดำรงธรรมจังหวัดขอนแก่น จำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น 21 ตัวอย่าง

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ (In - Depth Interview) โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (Semi - Structured Interview) ซึ่งประกอบด้วยข้อคำถามเกี่ยวกับข้อมูลส่วนบุคคล อาชีพ รายได้ จำนวนหนี้และประเภทของหนี้ ระยะเวลาในการกู้ยืม ระยะเวลาในการผ่อนชำระ เหตุผลในการกู้ จำนวนดอกเบี้ย ผลกระทบที่เกิดจากการเป็นหนี้ นอกระบบ และวิธีการ/แนวทางป้องกันและแก้ไขปัญหาหนี้้นอกระบบ โดยผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลด้วยตนเอง ผ่านการสัมภาษณ์เชิงลึกกับลูกหนี้ที่เป็นหนี้้นอกระบบ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ตรงกับวัตถุประสงค์ในการศึกษาโดยการสัมภาษณ์ประชาชนในเขตอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เก็บรวบรวมข้อมูลระหว่างวันที่ 5 ธันวาคม 2562 – 31 มกราคม 2563 โดยผู้วิจัยได้แนะนำตัวและชี้แจงวัตถุประสงค์ในการวิจัย โดยโทรศัพท์ไปนัดหมายเพื่อขออนุญาตทำการสัมภาษณ์ หากกลุ่มตัวอย่างตกลงยินยอมให้ทำการสัมภาษณ์แล้ว ผู้วิจัยจะได้นัดหมายวันเวลาที่ทำการสัมภาษณ์ซึ่งส่วนใหญ่นัดหมายที่บ้านผู้ให้สัมภาษณ์หรือบ้านผู้นำชุมชน สำหรับผู้ที่ไม่ให้ความยินยอมหรือไม่สะดวกในการให้สัมภาษณ์ ผู้วิจัยก็จะคัดเลือกรายชื่อลำดับถัดมาแทน โดยใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างที่ผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากอาจารย์ที่ปรึกษา ใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบตัวต่อตัว ใช้เวลาในการสัมภาษณ์ประมาณ 20 – 30 นาที โดยในขณะที่สัมภาษณ์ได้จดบันทึกตามประเด็นรวมทั้งได้ขออนุญาตบันทึกเสียง ซึ่งในการตั้งคำถามได้ใช้เทคนิคในการตั้งคำถามที่หลากหลาย (Confirmatory Questions) เพื่อทดสอบความเที่ยงตรงในการตอบคำถาม เช่น เมื่อถามถึงอาชีพซึ่งเป็นที่มาของรายได้แล้ว ก็ตรวจสอบคำตอบโดยถามถึง รายจ่าย เงินออม (Zumitzavan, V., 2020)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์และจัดหมวดหมู่ แล้วเรียบเรียงตามวัตถุประสงค์ในการวิจัย โดยนำเสนอด้วยวิธีการพรรณนา

ผลการวิจัย

การศึกษสาเหตุและมูลเหตุในการตัดสินใจเป็นหนี้้นอกระบบ ซึ่งกลุ่มตัวอย่าง (ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ: KI) ส่วนใหญ่มีอาชีพหลัก คือ เกษตรกรรม ทำนา ทำไร่ไถ่ ทำไร่ส้มลำปะหลัง และมีอาชีพเสริม เช่น ค้าขาย เลี้ยงสัตว์ ซึ่งในส่วนนี้จะได้นำเสนอผลการศึกษิตตามวัตถุประสงค์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สาเหตุและมูลเหตุในการตัดสินใจในการเป็นหนี้ในระบบ

ผู้ที่เป็หนี้ในระบบกู้เงินจากแหล่งเงินกู้ที่เป็นสถาบันการเงิน คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธกส.) และธนาคารที่ให้บริการสินเชื่อ อันได้แก่ธนาคาร ธนาชาติ (ธนาชาติลีซิ่ง) ธนาคารกรุงศรีอยุธยา (แคมเปญ คาร์ฟอร์แคช) เมื่อตกเป็นลูกหนี้ของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรและสถาบันการเงิน ในการกู้เงิน ผู้กู้ได้ใช้โฉนดที่ดิน/เอกสารสิทธิ์อื่น คือ บ้าน และหลักทรัพย์ที่มีอยู่ ได้แก่ รถยนต์ รถจักรยานยนต์เพื่อเป็นหลักทรัพย์ในการกู้เงิน และการกู้ส่วนใหญ่เป็นการกู้ระยะยาว ในส่วนของรูปแบบในการเป็นหนี้ในระบบ จากการสัมภาษณ์พบว่ารูปแบบการเป็นหนี้ในระบบเมื่อถามถึงจำนวนดอกเบี้ยที่ต้องจ่ายแล้ว โดยผู้ให้ข้อมูลให้ข้อมูลว่า

“ทุกวันนี้ต้องเสียดอกเบี้ยถึงร้อยละ 16 บาทต่อวันโดยจ่ายดอกเบี้ยถึงวันละ 500 บาท ในขณะที่มีรายได้เพียงวันละ 600 – 700 บาท แต่ต้องจ่ายดอกเบี้ยไปถึง 500 บาท ทำให้เหลือเงินไว้สำหรับการใช้จ่ายในครอบครัวเพียง 200 – 300 บาท ต่อวัน เท่านั้น ดังนั้นเมื่อรายได้ไม่พอกับรายจ่ายแล้ว ทำให้ต้องคิดถึงเรื่องการกู้ยืมมาเพิ่ม จึงไม่สามารถหลุดพ้นจากวงจรหนี้ในระบบได้” (หญิงอายุ 53 ปี, 2563)

สาเหตุแห่งการก่อหนี้ในระบบ

สาเหตุและปัจจัยที่ทำให้ประชาชนเป็นหนี้ในระบบมาจากสภาพสังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว

เงินถูกใช้เป็นปัจจัยหลักแทนการใช้แรงงานซึ่งแตกต่างจากสมัยก่อน ประชาชนเน้นวัตถุนิยม ลูกหลาน อยาได้ข้าวของเครื่องใช้ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย ประกอบกับขนบธรรมเนียมประเพณีประชาชนทั้งสองอำเภอมิประเพณียึดถือปฏิบัติ คือ การทำบุญ การจัดเลี้ยงเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นตามเทศกาล เช่น ปีใหม่ งานสงกรานต์ และบุญประเพณีต่าง ๆ เช่น บุญผะเหวด บุญประจำปีของแต่ละพื้นที่ มีการจัดขึ้นเป็นประจำตามที่เคยยึดถือปฏิบัติกันต่อ ๆ มา ซึ่งผู้วิจัยมองว่า ในการทำบุญหรือการจัดเลี้ยงแต่ละครั้งต้องใช้เงินทุนเป็นจำนวนมาก สิ่งเหล่านี้เป็นการเสียเงินที่เป็นการสูญเปล่าไม่มีโอกาสที่จะได้เงินกลับคืนมา ซึ่งนอกจากจะเป็นการสูญเปล่าแล้ว ยังเป็นต้นเหตุหนึ่งที่ทำให้ต้องกู้เงินในระบบอีกด้วย

“ปัจจุบันนี้ค่านิยมของคนในพื้นที่เปลี่ยนแปลงจากเดิม ซึ่งเดิมเป็นสังคมที่เรียบง่าย แต่ปัจจุบันเกิดการแข่งขันกันด้วยวัตถุ สิ่งอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หรือเทคโนโลยีก็เข้ามาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นสาเหตุทำให้ประชาชนเข้าสู่วัฏจักรหนี้ในระบบทั้งสิ้น ค่านิยมของประชาชนในพื้นที่ คือ แต่ละครอบครัวจะแข่งกันในด้านวัตถุ เช่น ต้องมีรถยนต์ มีรถจักรยานยนต์ เครื่องอำนวยความสะดวกต่าง ๆ หรือแม้กระทั่งโทรศัพท์มือถือ สมาชิกในครอบครัวทุกคนต้องมี ซึ่งการใช้โทรศัพท์มือถือ มีผลที่ตามมา คือ ต้องเสียค่าบริการ ซึ่งก็ตกมาเป็นภาระค่าใช้จ่ายที่ผู้ปกครองหรือหัวหน้าครอบครัวต้องแบกรับ” (หญิงอายุ 50 ปี, 2563)

นอกจากนั้นผู้วิจัยพบว่า ประชาชนทั้งสองอำเภอมีวิถีชีวิตที่เหมือนกัน กล่าวคือส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำไร่ ซึ่งรายได้ที่นำมาใช้จ่ายในครอบครัวมาจากการขายพืชผลทางเกษตรเป็นหลักหากปีไหนประสบปัญหาภัยแล้งหรือน้ำท่วมทำให้ประชาชนเดือดร้อนประกอบกับการผลิตในภาวะปัจจุบันที่ต้องใช้เครื่องจักรและสารเคมี ทำให้ต้นทุนในการผลิตเพิ่มสูงขึ้นตามไปด้วย

ผลกระทบจากการเป็นหนี้ในระบบ

การเป็นหนี้ในระบบส่งผลกระทบต่อสภาพจิตใจทำให้ผู้ที่เป็นลูกหนี้มีความเครียดวิตกกังวล และบางครั้งเกิดความหวาดระแวงว่าตนเองและครอบครัวจะถูกทำร้าย เมื่อลูกหนี้มีความกดดันและความเครียด ต้องทำงานหนักมากขึ้น มีอาการปวดศีรษะ นอนไม่หลับ ทำให้พักผ่อนไม่เพียงพออาจเป็นที่มาของภาวะโรคแทรกซ้อนอื่น ๆ ตามมานอกจากนี้การเป็นหนี้ยังส่งผลกระทบต่อการทำงานและการทำมาหากินในชีวิตประจำ วันต้องนำเงินที่ได้จากการทำงานมาใช้หนี้ในระบบทำให้ไม่มีเงินเลี้ยงดูตนเองและครอบครัวส่งผลกระทบต่อความ สัมพันธ์ในครอบครัว ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่ไม่ดีในครอบครัว เกิดการทะเลาะเบาะแว้ง รวมทั้งเมื่อหัวหน้าครัวเรือนต้องทำงานหนักไม่มีเวลาอบรมเลี้ยงดูสั่งสอนและใกล้ชิดบุตรหลาน ทำให้ครอบครัวห่างเหินกัน บางครั้งส่งผลถึงขั้นทำให้ครอบครัวแตกแยก ในขณะที่หลายครอบครัวที่เป็นหนี้ระบบต้องสูญเสียหลักทรัพย์ที่ได้ใช้ในการเป็นหนี้ในระบบ เมื่อถึงคราวจำเป็น และความต้องการใช้เงินเร่งด่วน แต่ไม่มีหลักทรัพย์และความน่าเชื่อถือในการกู้เงิน ส่วนใหญ่เกิดขึ้นในครอบครัวที่มีสมาชิกอยู่ในวัยเรียน การเป็นหนี้ที่มีมูลค่าสูงทำให้ลดโอกาสในการศึกษาต่อในระดับชั้นที่สูงขึ้นไป ทำให้ผู้ที่อยู่ในวัยเรียนและต้องการศึกษาต่อ เกิดความรู้สึกว่าตนเองไม่มีโอกาสและหัวหน้าครอบครัวไม่มีศักยภาพที่จะส่งเสียให้ได้รับการศึกษาสูง ๆ ต้องเป็นหนี้สินเพิ่มขึ้น ซึ่งในอนาคตอาจจะทำให้ผู้ที่เป็นลูกหนี้ไม่สามารถออกจากวงจรหนี้ระบบได้

“ลูกเต้าถึงเขาอยากเรียนต่อ เขาเห็นเราเป็นหนี้เยอะ เขาก็ไม่กล้าขอ ไม่กล้าบอกเรา หนูอยากเป็นอย่างนั้น อย่างนี้ อยากมีอาชีพนั้น อาชีพนี้ เขาไม่กล้าพูด เขากลัวเราไม่มีกำลังส่ง เขาอยากเรียนพิเศษ อยากไปเที่ยวเหมือนเพื่อน ๆ เขา เขาก็ไม่กล้ามาขอเรา กลัวเราไม่มีเงินส่งเขา กลัวเราต้องไปกู้หนี้ยืมสินมาเพิ่ม ก็เหมือนกับว่าเราไปตัดโอกาสเขา ก็สงสารเขาอยู่ แต่ไม่รู้จะทำยังไง มันจนปัญญา” (หญิงอายุ 57 ปี, 2563)

เมื่อรายรับไม่เพียงพอกับรายจ่าย ทำให้ลูกหนี้ไม่สามารถชำระหนี้ได้ตามกำหนดทำให้มีคนแปลกหน้าเข้าไปในชุมชนในกลุ่มที่เรียกว่า “พวกหมวกกันน็อค” ที่เข้ามาในพื้นที่เพื่อเก็บดอกเบี้ย ซึ่งทำให้คนในชุมชนหวาดกลัวว่าจะเกิดการข่มขู่ คุกคาม มีการทะเลาะวิวาท และการทำร้ายร่างกายกัน จนทำให้คนในชุมชนรู้สึกขาดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน แนวทางในการแก้ไขปัญหาหนี้ในระบบ

ผู้ที่เป็นหนี้ควรเสริมสร้างวินัยทางการเงิน โดยการปรับเปลี่ยนค่านิยมการใช้ชีวิต การลงทุนภาคการเกษตร การวางแผน การผลิตสินค้าเกษตรต่าง ๆ ค่าครองชีพที่สูงขึ้น

รายได้ลดลง มีภาระการเจ็บไข้ได้ป่วยที่ต้องใช้เงินรักษาตัว โดยเฉพาะกลุ่มเกษตรกรที่ราคาผลผลิตในขณะนั้นตกต่ำเกือบทุกรายการ ไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินกู้ในระบบได้ ยิ่งเป็นแรงผลักดันให้พวกเขาต้องพึ่งหนี้นอกระบบ นอกจากนั้นหน่วยงานระดับพื้นที่ควรให้ความรู้ทางการเงินกับภาคประชาชน เพื่อเสริมสร้างวินัยทางการเงิน การใช้จ่ายครัวเรือน โดยให้มีการจัดทำบัญชีรายรับ - รายจ่าย การออมเงิน ปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่ายให้เหมาะสม ลดการใช้จ่ายเกินตัว ลดการเป็นหนี้บัตรเครดิตหรือซื้อสิ่งของฟุ่มเฟือย รวมทั้งส่งเสริมการดูแลสุขภาพของตนเองและครอบครัวเพื่อลดรายจ่าย ลดการเป็นหนี้ และใช้ชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง

“การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการดำเนินชีวิตของลูกหนี้ ให้รู้จักการอดออม การละเว้นสิ่งของฟุ่มเฟือยที่เป็นที่นิยมทางสังคม โดยการน้อมนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในพื้นที่เพื่อลดภาระค่าใช้จ่ายที่มีอัตราเพิ่มขึ้นและส่งเสริมอาชีพโดยการหาตลาดส่งออกให้กับลูกหนี้เพิ่มช่องทางการสร้างรายได้” (เจ้าหน้าที่จากศูนย์ดำรงธรรมฯ, 2563)

แนวทางแก้ไขและป้องกันปัญหาในกลุ่มที่เป็นหนี้ด้วยความจำเป็นในครอบครัว หน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรเร่งปราบปรามเจ้าหนี้นอกระบบอย่างจริงจัง โดยอาศัยความร่วมมือของสำนักงานตำรวจแห่งชาติและองค์กรปกครองท้องถิ่น รวมทั้งภาคประชาชนในพื้นที่ช่วยกันเฝ้าระวังสอดส่องการใช้ความรุนแรงในการเรียกเก็บดอกเบี้ยและแจ้งความดำเนินคดีกับเจ้าหนี้ที่มีการเรียกดอกเบี้ยเกินอัตราที่กฎหมายกำหนดมีการประเมินผลดีและผลเสียจากนโยบายและมาตรการในการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบอย่างต่อเนื่องเพื่อทราบปัญหาในการนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติและควรระดมความคิดเห็นจากผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญทางกฎหมาย การเงิน การคลัง การธนาคารร่วมกันแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบทั้งระบบอย่างยั่งยืน

ภาครัฐควรจัดให้มีกระบวนการไกล่เกลี่ยประนีประนอมระหว่างเจ้าหนี้และลูกหนี้ที่เป็นธรรม รวดเร็ว และมีประสิทธิภาพ รวมทั้งหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องทั้งกระทรวงการคลังและสถาบันการเงินมาให้ความรู้ให้คำแนะนำเกี่ยวกับหลักเกณฑ์การกู้ยืมในระบบอย่างชัดเจน เพื่อให้ประชาชนหรือลูกหนี้กู้ยืมเงินอย่างปลอดภัย เสมอภาคและเป็นธรรมมากยิ่งขึ้น หน่วยงานภาครัฐมาให้ความรู้ด้านกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับหนี้นอกระบบกับภาคประชาชนในระดับชุมชน ท้องถิ่น เพื่อให้ประชาชนทั่วไปมีความรู้ความเข้าใจในข้อกฎหมาย เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนถูกหลอกลวงยักยอกทรัพย์และถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้นอกระบบ

อภิปรายผล

สาเหตุของการเป็นหนี้นอกระบบส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม จากสภาวะแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลง การเพาะปลูกต้องอาศัยเครื่องจักรแทนการใช้แรงงาน แต่ไม่มีเงินออมสำหรับลงทุนแต่ละปี ต้องกู้ยืมเพื่อมาลงทุน สอดคล้องกับการศึกษาของ ศุภชัย เจนสาริกิจ และโยธิน แสงวดี ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้นอกระบบของครัวเรือน

เกษตรกรไทยในจังหวัดกาญจนบุรี พบว่า ผู้ที่ประกอบอาชีพในภาคเกษตรกรรมที่เป็นหนี้ในระบบร้อยละ 67 มีที่ดินทำกินน้อยกว่า 25 ไร่ และส่วนใหญ่ไม่มีเงินออม (ศุภชัย เจนสารกิจ และโยธิน แสงวดี, 2556) เช่นเดียวกับการศึกษาของ ปิยะลักษณ์ พุทธวงศ์ ซึ่งศึกษาปัญหาและแนวทางแก้ไขภายใต้แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง และค้นพบว่า การออมเงินมีความสัมพันธ์กับการเป็นหนี้ในระบบอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 ซึ่งอธิบายได้ว่า ครอบครัวที่ไม่มีเงินออมจะมีแนวโน้มที่จะเป็นหนี้ในระบบ เมื่อรายได้ไม่เพียงพอแต่ความจำเป็นที่ต้องใช้ซึ่งเป็นลูกหนี้ของสถาบันทางการเงินของรัฐแล้วนั้นทำให้ไม่สามารถกู้ยืมได้อีก ทำให้ต้องกู้ยืมกับเจ้าหน้านอกระบบที่มีอัตราดอกเบี้ยสูงมาก (ปิยะลักษณ์ พุทธวงศ์, 2559) ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ ชุตินพงศ์ ศาตนันท์พิพัฒน์ เพื่อหาปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อหนี้ในระบบของบุคลากร สังกัดกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่นในเขตอำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี พบว่า สาเหตุที่ส่งผลต่อการตัดสินใจใช้บริการหนี้นอกระบบมากที่สุดเกิดจากการถูกปฏิเสธการอนุมัติสินเชื่อ การกู้เงินไม่ผ่านจึงตัดสินใจใช้บริการหนี้นอกระบบซึ่งมีความสะดวก รวดเร็ว และมีขั้นตอนที่ไม่ยุ่งยาก (ชุตินพงศ์ ศาตนันท์พิพัฒน์, 2559) และการศึกษาของ อุษา อมรรักษ์ยาวิจารณ์ ในเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดหนี้นอกระบบของประชาชนในอำเภอเมืองชุมพร มูลเหตุของการเป็นหนี้นอกระบบของประชาชน ส่วนใหญ่รายได้ไม่เพียงพอ ซึ่งการกู้ยืมเงินนอกระบบประชาชนจะกู้จากญาติ พี่น้อง รองลงมา คือ กู้จากธุรกิจเงินกู้นอกระบบ เหตุผลในการกู้เงินคือ เพื่อหมุนเวียนในการใช้จ่าย (อุษา อมรรักษ์ยาวิจารณ์, 2561) และการศึกษาของ ญัฐวิภา แจ่มภาชี และคณะ ถึงสาเหตุของการก่อหนี้นอกระบบของเกษตรกร พบว่า เกิดจากการที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินในระบบสถาบันการเงินได้ สาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาหนี้นอกระบบของเกษตรกรบางครั้งเกิดจากเหตุสุจริตและจำเป็น คือ การที่เกษตรกรมีรายได้ไม่เพียงพอกับค่าใช้จ่ายในการดำรงชีพ อาชีพและรายได้ไม่แน่นอน ทำให้ไม่สามารถกู้ยืมเงินในระบบสถาบันการเงินได้ (ญัฐวิภา แจ่มภาชี และคณะ, 2561)

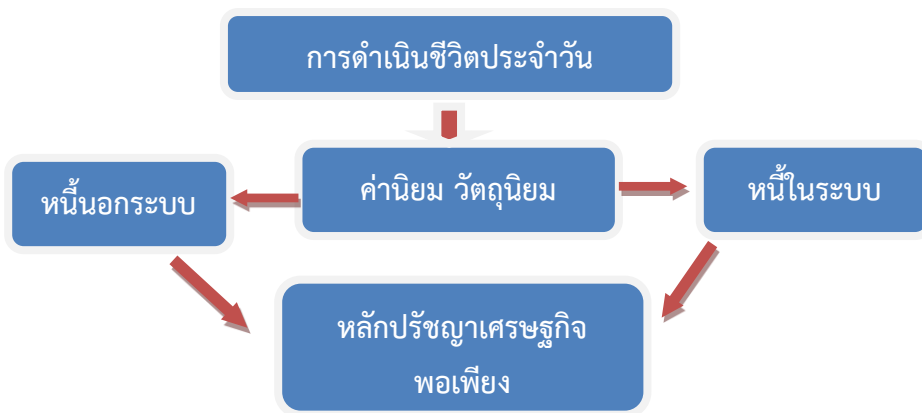
ผลกระทบจากการเป็นหนี้นอกระบบ ทำให้ผู้กู้เสียเปรียบผู้ให้กู้ เนื่องจากมีอัตราดอกเบี้ยที่สูง และเรียกเก็บอัตราดอกเบี้ยภายใต้ระยะเวลาอันสั้น บางครั้งถูกข่มขู่ คุกคามถูกทวงหนี้โดยใช้วาจาที่รุนแรง จนทำให้เกิดความวิตกกังวล หวาดระแวง เกิดการทะเลาะวิวาทถึงขั้นโดนทำร้ายร่างกายและทรัพย์สิน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของ สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล ที่วิเคราะห์และนำเสนอไว้ว่า ลูกหนี้นอกระบบยังมักประสบปัญหาสัญญาเสียเปรียบ มีการหักดอกเบี้ยล่วงหน้า มีอัตราดอกเบี้ยแพง และลูกหนี้ประสบปัญหาการถูกข่มขู่คุกคาม (สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล, 2557)

แนวทางการแก้ไขปัญหาหนี้สิน โดยการสร้างวินัยและการจัดหาแหล่งทุนที่เหมาะสม ประชาชนเข้าถึงได้ สอดคล้องกับการศึกษาของ กฤษฎา เอี่ยมละมัย ที่เปรียบเทียบมาตรการทางกฎหมายในการแก้ไขปัญหาหนี้นอกระบบ ในประเทศไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมาและสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว พบว่า การแก้ปัญหานี้ในระบบในประเทศ

เมียนมาและสปป.ลาว นั้น การใช้มาตรการทางกฎหมายเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอจะใช้แก้ปัญหาหนี้นอกระบบได้ทั้งหมดต้องใช้มาตรการด้านอื่น ๆ ร่วมด้วย เช่น ให้ความรู้ สร้างวินัยให้แก่ประชาชนผู้มีรายได้น้อย จัดหาแหล่งทุนที่เหมาะสมให้กับลูกหนี้ (กฤษฎา เอี่ยมละมัย, 2562) เช่นเดียวกับข้อเสนอของ กฤตกร จินดาวัฒน์ ที่ว่ารัฐบาลควรเสริมสร้างวินัยทางการเงินแก่ประชาชน หากผู้บริโภคมีรายได้ไม่เพียงพอต่อรายจ่ายและมีความจำเป็นในการหาแหล่งเงินในการกู้ยืม ซึ่งกรณีที่ประชาชนไม่สามารถเข้าถึงแหล่งเงินทุน ได้ หรือกรณีที่ธนาคารไม่อนุมัติสินเชื่อให้แก่ผู้บริโภครายนั้นเจ้าหนี้นอกระบบจึงเป็นทางเลือกเดียว ดังนั้น การแก้ปัญหาเจ้าหนี้นอกระบบจึงต้องพิจารณาถึงการแก้ปัญหาความยากจนไปด้วยพร้อม ๆ กัน (กฤตกร จินดาวัฒน์, 2559)

องค์ความรู้ใหม่

ภาพที่ 1 รูปแบบโมเดลการดำเนินชีวิตเพื่อไม่ให้เกิดการก่อหนี้

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัยคือ การดำเนินชีวิตของประชาชนในปัจจุบันยึดติดกับค่านิยม และวัตถุนิยมมากเกินไปจนทำให้เกิดหนี้สินเพิ่มขึ้น ซึ่งพิจารณาถึงแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่ยั่งยืนควรเริ่มที่การยอมรับของตัวบุคคลให้ยึดติดกับการพอเพียง พอกิน พอใช้ โดยนำเอาหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตเพื่อลดปัญหาการก่อหนี้เพิ่มขึ้น

สรุป/ข้อเสนอแนะ

ประชาชนที่เป็นหนี้ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร การดำเนินชีวิตประจำวันเน้นวัตถุนิยม และเทคโนโลยีที่ทันสมัย ประกอบกับชนบธรรมเนียมประเพณีประชาชนทั้งสองอำเภอมิประเพณียึดถือปฏิบัติ คือ การทำบุญ การจัดเลี้ยงเนื่องในโอกาสต่าง ๆ ซึ่งต้นเหตุที่ทำให้ต้องกู้เงินเพื่อรองรับค่าใช้จ่ายที่เกิดขึ้นซึ่งการกู้เงินในระบบผู้กู้ต้องมีหลักทรัพย์ค้ำประกันเป็นการกู้ในระยะยาว ทำให้ประชาชนบางส่วนที่ไม่มีหลักทรัพย์ต้องมากู้เงินนอกระบบที่คิดดอกเบี้ยสูงทำให้ลูกหนี้วิตกกังวล และหวาดระแวงจากคนแปลกหน้าเข้ามาทวงหนี้และคนในชุมชนหวาดกลัวว่าจะเกิดการข่มขู่ ทำร้ายร่างกาย ทำให้ขาดความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน สำหรับแนวทางการแก้ปัญหาหนี้้นอกระบบควรเริ่มที่ตัวบุคคลและครัวเรือนปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้จ่ายให้เหมาะสม ลดการใช้สิ่งของฟุ่มเฟือย และใช้ชีวิตตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ภาครัฐควรมีนโยบายสาธารณะที่ชัดเจนจริงจังโดยเริ่มต้นที่การกำจัดสาเหตุแห่งการเป็นหนี้้นอกระบบ เพื่อป้องกันมิให้ประชาชนถูกหลอกล่อยักยอกและถูกเอารัดเอาเปรียบจากเจ้าหนี้้นอกระบบ ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งนี้ 1) หน่วยงานที่รับผิดชอบเกี่ยวกับระบบชลประทานควรพัฒนาแหล่งน้ำอย่างจริงจัง เพื่อให้ประชาชนของทั้งสองอำเภอสามารถทำการเกษตร จากแม่น้ำชีอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด 2) การดำเนินการด้านกฎหมายกับผู้ให้บริการด้านการเงินที่ไม่ใช่สถาบันการเงินอย่างจริงจัง 3) ภาครัฐควรส่งเสริมอาชีพให้กับผู้ว่างงานและผู้มีรายได้น้อยเพื่อลดการสร้างหนี้ภาคครัวเรือน เป็นการแก้ไขปัญหาก่อนหน้าอย่างยั่งยืน

เอกสารอ้างอิง

- กฤตกร จินดาวัฒน์. (2559). ปัญหาหนี้้นอกระบบและแนวทางการแก้ไขโดยภาครัฐ. เรียกใช้เมื่อ 20 มกราคม 2563 จาก https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_parcy/ewt_dl_link.php?nid=36054
- กฤษฎา เอี่ยมละมัย. (2562). มาตรการทางกฎหมายในการแก้ไขปัญหาหนี้้นอกระบบ: ศึกษาเปรียบเทียบประเทศไทย สาธารณรัฐแห่งสหภาพเมียนมา และสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. MFU Connexion, 8(1), 185 – 228.
- กองแผนและงบประมาณ องค์การบริหารส่วนจังหวัดขอนแก่น. (2559). จำนวนประชากรจังหวัดขอนแก่น. เรียกใช้เมื่อ 20 มกราคม 2563 จาก http://www.kkpao.go.th/dep/kkpao_plan/E-PlanData/?mod=index&file =datacat2-2
- ขอนแก่นนิวส์. (2560). ขอนแก่นลงทะเบียนผู้มีรายได้น้อย 452,065 คน. เรียกใช้เมื่อ 20 มกราคม 2563 จาก <https://www.kknews.in.th/content/719/>
- คลังจังหวัดขอนแก่น. (2562). สรุปจำนวนผู้ลงทะเบียนผู้รับบัตรสวัสดิการแห่งรัฐจังหวัดขอนแก่น จำแนกรายอำเภอ. ขอนแก่น: สำนักงานคลังจังหวัดขอนแก่น.

- เจ้าหน้าที่จากศูนย์ดำรงธรรมฯ. (20 มกราคม 2563). ภาพยนตร์นอกระบบ: กรณีศึกษาหนีออกระบบของประชาชนในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น. (ประสิทธิ์ นาคใจดี, ผู้สัมภาษณ์)
- ชุดิพงศ์ ศาตนันท์พิพัฒน์. (2559). ปัจจัยที่ส่งผลต่อการก่อหนีออกระบบ กรณีศึกษาบุคลากรสังกัดกรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น ในเขตอำเภอเมืองปทุมธานี จังหวัดปทุมธานี. ใน สารนิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาบริหารรัฐกิจและกิจการสาธารณะ. มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณัฐวิภา แจ่มภาชี และคณะ. (2561). สาเหตุของการก่อหนีออกระบบของเกษตรกร. ใน เอกสารการประชุมวิชาการนานาชาติ ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ครั้งที่ 14 (IC-HUSO 2018) วันที่ 22 – 23 พฤศจิกายน 2561 ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น. มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ปิยะลักษณ์ พุทธวงศ์. (2559). หนีออกระบบ: ปัญหาและแนวทางแก้ไขภายใต้แนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง. วารสารวิชาการเศรษฐศาสตร์, 20(1), 1 - 22.
- ศิริวรรณ มนอัคระผดุง. (2562). สถานการณ์และการแก้ไขปัญหาหนีออกระบบ. วารสารวิชาการสำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา, 9(8), 1 - 34.
- ศุภชัย เจนสารกิจ และโยธิน แสงวดี. (2556). ปัจจัยที่ความสัมพันธ์กับการเป็นหนีออกระบบของครัวเรือนเกษตรกรไทย ในจังหวัดกาญจนบุรี. ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการแห่งชาติ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ครั้งที่ 10 . มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน.
- สถานีตำรวจภูธรอำเภอพระยืน. (2562). รายงานการลงบันทึกประจำวัน ประจำปี 2562. ใน เอกสารอัดสำเนา. สถานีตำรวจภูธรอำเภอพระยืน.
- สถานีตำรวจภูธรอำเภอมัญจาคีรี. (2562). รายงานการลงบันทึกประจำวัน ประจำปี 2562. ใน เอกสารอัดสำเนา. สถานีตำรวจภูธรอำเภอมัญจาคีรี.
- สาริษฐ์ โพธิ์ศรี และคณะ. (2559). ทศนคติที่มีต่อหนีออกระบบในรูปสินเชื่อบุคคลของประชาชนอำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา. วารสารวิทยาการจัดการ, 33(1), 159-185.
- สำนักงานเศรษฐกิจการคลัง กระทรวงการคลัง. (2560). คู่มือการดำเนินโครงการลงทะเบียนเพื่อสวัสดิการแห่งรัฐปี 2560. เรียกใช้เมื่อ 5 มกราคม 2563 จาก <http://www.oic.go.th/FILEWEB/CABINFOCENTER18/DRAWER063/GENERAL/DATA0000/00000196.PDF>
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2562). จำนวนประชากรแยกอายุ อำเภอพระยืนอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น. เรียกใช้เมื่อ 20 มกราคม 2563 จาก http://stat.dopa.go.th/stat/statnew/upstat_age_disp.php

- สุขุม เฉลยทรัพย์. (2561). โครงการแก้ปัญหาหนี้ในระบบ” ในทัศนะ “ประชาชน”. เรียกใช้เมื่อ 5 มกราคม 2563 จาก <https://siamrath.co.th/n/50700>
- สุรางค์รัตน์ จำเนียรพล. (2557). หนี้ในระบบกับความเป็นธรรมทางสังคม. ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยประจำปี 2557. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- หญิงอายุ 50 ปี. (19 มกราคม 2563). ภาวะหนี้ในระบบ: กรณีศึกษาหนี้ในระบบของประชาชนในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น. (ประสิทธิ์ นาใจดี, ผู้สัมภาษณ์)
- หญิงอายุ 53 ปี. (11 มกราคม 2563). ภาวะหนี้ในระบบ: กรณีศึกษาหนี้ในระบบของประชาชนในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น. (ประสิทธิ์ นาใจดี, ผู้สัมภาษณ์)
- หญิงอายุ 57 ปี. (19 มกราคม 2563). ภาวะหนี้ในระบบ: กรณีศึกษาหนี้ในระบบของประชาชนในอำเภอพระยืนและอำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น. (ประสิทธิ์ นาใจดี, ผู้สัมภาษณ์)
- อุษา อมรรักษ์วิจารณ์. (2561). ปัจจัยที่มีผลต่อการเกิดหนี้ในระบบของประชาชนในอำเภอเมืองชุมพร จังหวัดชุมพร. วารสารวิจัยและพัฒนามหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต, 9(1), 62 - 73.
- Zumitzavan, V. (2020). Learning preferences and brand management in the Thai housing estate industry. International Journal of Management and Enterprise Development, 19(1), 42 - 57.